

Catalanisme, per fer què?

Jordi Sales i Coderch

La paraula *Renaixença* expressava uns sentiments que tenien alguna cosa de gran i de misteriós, de miraculós i de mític, de vital i infinitament esperançat. Els seus «superadors» es van enamorar del mot *catalanisme* sense veure, com passa sovint, que la substitució eixalava les grans ales dels sentiments patriòtics.²

Resum

A partir d'una visió crítica del discurs catalanista actual, que en molts aspectes no s'ha modificat respecte del desenvolupat durant la resistència franquista, la ponència s'estructura entorn de tres principals conclusions. Primer, com una característica desitjable a totes les estratègies de futur que es puguin definir per als nostres països, cal una major universalitat en l'extensió dels seus destinataris i una major sobrietat en el seu estil. En segon lloc, és indispensable eliminar el llenguatge victimista o paranoic en la formulació de qualsevol proposta de futur. Persisteix un fals debat entre els «purs», que no accepten la negociació; i els «realistes», que semblen tan acomodaticis que sembla que no tinguin ideologia pròpia. En tercer lloc, cal donar a la formació de la generació que puja, la que ara té menys de trenta anys, un lloc molt important en tota estratègia de futur. Els seus mestres —en el sentit fort i noble de l'expressió— no poden ni ser els que serveixen massa a la superficialitat del moment, ni estar massa aïllats entre si. Cal prioritzar la proposta de Joan Sales: promoure vocacions dels ciutadans catalans a la funció pública, a la defensa, a la seguretat, a la diplomàcia, a la judicatura, a l'administració, al magisteri, a la construcció europea. Per tant, cal revisar tot el sistema associatiu promogut i les seves disfuncions evidents, i revisar els nostres criteris d'excel·lència social. Aquesta seria l'única base de tota estratègia a llarg termini.

2. «El catalanisme ha mort: ¡Visca Catalunya!», editorial de *Quaderns de l'Exili*, núm. 17 (desembre 1945), p. 1.

Abstract

Following a critical look at the current Catalanist discourse, which in many aspects has not changed since it was developed during the Francoist resistance, the paper is structured round three main conclusions. Firstly, as a desirable feature of any future strategy which may be defined for our lands, a greater universality in the extension of those being addressed and a more sober style. Secondly, it is essential to remove victimistic o paranoiac language in formulating any proposal for the future. A false debate continues between the «pure», who don't accept any negotiation, and the «realists», who seem to be so accommodating that they appear to have no ideology of their own. Thirdly, a very special place must be given within any future strategy to the training of the younger generation, which is aged under 30. Their teachers—in the strongest and most noble sense of the expression—must not be those who make too many concessions to the superficiality of the moment, nor be too isolated from each other. The proposal of Joan Sales needs to be prioritised: to encourage Catalan citizens to become civil servants, in defence, in security, in diplomacy, in the courts, in the administration, in teaching, in European construction. Thus, the whole of the network of voluntary bodies needs to be rethought and its dysfunctions put right, and our criteria of social excellence also needs reformulating. This is the only basis for a long-term strategy.

1. El diccionari de l'Institut d'Estudis Catalans usa el terme *devoció* quan ha de definir el mot *catalanisme*. Catalanisme és devoció a les característiques i als interessos nacionals catalans. No cal ésser un expert en sociologia de les religions, o dels moviments socials, per tal d'adonar-se que sovint els tics dels devots de qualsevol cosa allunyen els tebis, que podrien estar prou interessats en aquella mateixa cosa que els devots monopolitzen mitjançant el seu fervor excessiu. Des d'aquesta perspectiva he construït la meua ponència en aquesta jornada de debat «Nous reptes per als nostres països: perspectives i estratègies de futur». Parteixo de la hipòtesi que alguns trets i tics dels més devots a les característiques i als interessos nacionals catalans ara estan fent nosa a una més saludable expansió i afirmació de la vida dels nostres pobles de llengua catalana. Tenim massa gent que es dedica a vigilar el patriotisme dels altres. No fa falta dir que si m'equivoco o exagero, n'estaré molt content. Com tothom sap, en els processos de canonització hi ha la figura anomenada *advocat del diable*, perquè no tot sigui ni massa fàcil, ni massa rodó, ni massa cofoi.

2. Dues observacions prèvies per tal que l'estil d'aquest paper no sigui malinterpretat:

a) No exposo com m'agradarien que fossin les coses sinó com crec que són i, sobretot, *aventuro* com les pot viure i començar a veure la majoria de gent de menys de trenta anys. Al meteoròleg que diu que demà plourà o que no plourà li podem demanar explicacions si s'equivoca en el pronòstic, però de cap manera no li po-

drem fer un procés d'intencions tot considerant-lo partidari de la pluja o de la sequera.

b) Parlo per als de casa en el sentit de la dita que *la roba bruta es renta a casa*. La imatge és prou bona per tal de definir una actitud que em penso que fóra molt bo que en aquestes hores que estem travessant, i les immediates que vindran, sigui molt majoritària quan parlem d'aquestes coses. Ens convé, en parlar de catalanisme, *un cert sentit de reserva i de llenguatge confidencial: segons què només es diu a segons qui*. Cap enfora els de casa són sempre molt nets. La roba bruta es renta a casa, els de casa són sempre molt nets; però de tant en tant algú ha de rentar la roba i és bo que aquest algú pugui renyar els que l'embruten massa fàcilment. Ja n'hi ha prou d'animar-nos absurdament presumint verbalment d'unes forces que després no tenim realment. O el que encara és pitjor, per més superflu, exhibir-nos els uns als altres la intensitat dels nostres sentiments i l'alçada de les nostres grans aspiracions. Una vegada a un jove que em deia: «és que jo sóc *molt* independentista» —aquest *molt* és tot un enigma— li vaig respondre: «pensa que el problema no és el que tu siguis, o el que et penses que ets, en la intensitat d'un sentiment, cosa que a mi no m'importa gens; sinó allò que junt amb molts d'altres contribueixes a consolidar extensivament com a hàbit, gairebé imperceptible, de la major part de ciutadans del país», se'm va quedar mirant i només va dir-me molt baixet: «això és més difícil». Exactament, això és molt més difícil, però crec que és la dimensió en la qual ens juguem realment la densitat del nostre present.

3. Si algú esmerça massa energies en alguna cosa és possible que després no en tingui per a res més. La urgència o necessitat d'un càlcul dependrà en cada cas del que sigui la cosa a què es dedica massa i allò a què es dedica massa poc. En el cas dels països, la possibilitat o no d'una reordenació fruit del càlcul dependrà de la bondat del càlcul corrector, però també de l'autoritat o potència efectiva que els que l'han efectuat tinguin sobre els seus conciutadans, i encara, també, de les ganes que de veritat aquests tinguin de canviar. Sovint els que es dediquen a moltes coses parlen sempre molt d'allò a què no es dediquen gaire; els agradaria dedicar-s'hi, però únicament en parlen. Parlar molt d'una cosa no és sempre senyal que ens interessi molt, el que de veritat ens interessa ho fem i la majoria de les coses que es fan es fan fent-se i no parlant-ne. De vegades penso, a propòsit del catalanisme, que tots plegats som com aquell xicot que es comprava una moto i no la volia gaire cara perquè era únicament per arreglar-la. Ja s'ho passava prou bé arreglant-la. No sé si s'han fixat que entre els joves que estrenen moto hi ha els que sobretot volen que els *vegin* amb la moto, els que senzillament *hi van* i els que *l'arreglen* a tota hora.

4. Albert Manent explica com a mossèn Josep Sanabre, que el conegué molt bé, li desvetllà la vocació d'historiador la lectura d'un assaig de Rovira i Virgili, «La gran pietat de la nostra història», que sortí pel desembre de 1925 a *Revista de Catalunya*.

Hi deplorava la insuficiència de la investigació històrica catalana i escrivia que la riquesa documental de Catalunya era poc explorada i es podia perdre per un aiguat, un foc o una revolta bàrbara: «quantitats ingents de paperam inexplorat». «La nostra història necessita treballadors. En necessita molts. D'on podem treure'ls? Ho diré tot seguit: de la literatura; i especialment de la poesia», escrivia Rovira. I la crida als literats fou escoltada per un capellà arxiver i es va decantar tant cap a la història eclesiàstica com cap a la profana.

Aquesta anècdota centrarà el to de recerca que vull donar a la meua intervenció; plantejem-ho com un enigma o un problema que cal resoldre: *què és el que ara respecte a la situació de 1925 fa d'història i què fa de literatura i de poesia?* On dediquem energies excessives i on ens manquen treballadors? Com podríem establir un bon diagnòstic? Com podríem entreveure aconseguir alguna efectivitat en les correccions que potser ens caldrien? O potser ja ens ha arribat l'hora de resignar-nos a anar arreglant la moto sense muntar-la mai?³

5. El que podríem acostumar-nos a anomenar *el programa* de la Renaixença (1833) té, ultra els efectes benèfics del seu acompliment ressuscitant *la morta* com ells anomenaven la llengua catalana per a la creació literària, uns efectes col·laterals menys desitjables. El programa de la Renaixença literària s'acomplí en el sentit molt precís que els que parlaven català, i tenien una cultura acadèmica i literària en castellà, s'espolsaren la vergonya d'escriure'l en tots els àmbits d'una cultura moderna. Certament tenim molts problemes entorn de la llengua, però no són els del provincialisme ambiental que combateren amb èxit els homes de la Renaixença i la Mancomunitat de Prat de la Riba amb la publicació de les *Normes ortogràfiques* de 1913. Són uns altres problemes als quals cal respondre en la identificació d'altres programes en curs i sobretot la seva molt difícil coordinació per manca d'una autoritat moral que ho pugui fer. *Les nocions de programa, de model i de problema em penso que són un bon auxiliar per tal de posar una mica d'ordre mental en el munt de qüestions que s'entortolliquen en parlar de catalanisme.*

3. Albert MANENT, «Mossèn Josep Sanabre, pietat per la història, passió pel país» a *El molí de l'ombra. Dietari polític i retrats, 1946-1975*, Barcelona, Edicions 62, 1986, col·lecció «Catalunya sota el Franquisme», núm. 2, p. 161-172. Reproduït com a presentació a: Josep SANABRE, *Història i país. Articles del diari El matí (1932-1936)*, Barcelona: Barcelonesa d'Edicions, 1992, col·lecció «Eixos», núm. 12, p. 9-26.

L'aclariment seria ben necessari, si de veritat hi hagués algun interès en què la qüestió fos aclarida.

6. En concret respecte al *programa* de la Renaixença literària, l'any que entrem és un bon any per reflexionar sobre aquest doble fenomen que és la realització d'un programa i el llast dels seus efectes no desitjables, el que en diré «un problema residual». L'any 2002 és a la vegada el centenari de la mort de Jacint Verdaguer i també de l'estrena de l'obra teatral de Santiago Rusiñol *Els jocs florals de Can Prosa* (al Teatre Romea, el 29 d'abril de 1902). El crític de *La Veu de Catalunya*, Josep Morató, escriu l'endemà: «Rusiñol ha fet escarni dels sentiments més sagrats de la pàtria». La intenció de Rusiñol era prou clara: blasmar el munt de certàmens poètics que sorgiren arreu del país com a instrument retòric de l'agitació del catalanisme polític. Fa temps que penso que hi havia alguna cosa que ja no anava prou bé en la figura del catalanista de finals del segle XIX i principis del segle XX, una certa afectació l'allunyava exageradament del comú de la gent. El tic es traspassa, agreujat encara amb més afectació, al cosmopolitisme antitètic dels noucentistes: Josep Pla diu d'Ors, a l'*homenot* que li dedicà, que en sa vida no va ni demanar un parell d'ous ferrats sense afectació. La comèdia és sovint allò més savi per tal d'estudiar bé una societat, Rusiñol en l'avís al lector respon als seus crítics «lo que hi ha, que els Jocs Florals són i han de ser per als poetes, sols per als poetes, només que per als poetes, i no per als *companys de causa*, per bona, per enlairada i per noble que sigui la causa».⁴ L'un i l'altre, Verdaguer i Rusiñol,⁵ són homes prou difícils per desfer-nos fàcilment, si és que la tenim, d'una imatge idíl·lica i harmònica de les relacions entre els creadors del catalanisme literari més popular i els prohoms del catalanisme polític. Estem plens d'homes que xocaren contra un ambient catalanista de Can Prosa, contra alguna variant de *companys de causa*, tenim una tradició discontinua plena d'homes difícils per tal d'estandarditzar-nos fàcilment en una tradició lineal sense tensions. El fet ens és més o menys comú a tot ús polític d'una tradició literària, de manera que no és ben bé això el que ens cal dramatitzar, si bé fora prou bo poder-hi reflexionar plegats a un cert nivell tenint-ne les dades ben apreses, per exemple en unes Jornades Verdaguer o unes Jornades Rusiñol.

4. Santiago RUSIÑOL, *Obres completes*, vol. I, p. 540.

5. De les edicions d'obres completes de Jacint Verdaguer (1905-1908, 1912-1925, 1928-1936, 1943, 1946, 1949 i 1964) destaca com a més acurada l'edició popular (1913-1925), en trenta volums. El 1995, Eumo Editorial n'emprèn una nova edició. L'any Verdaguer s'ha iniciat amb una excel·lent edició de Narcís Garolera de l'obra de Jacint VERDAGUER *En defensa pròpia*, Barcelona, Tusquets, 2002, col·lecció «L'Ull de Vidre».

El dèficit bàsic, però, és encara la manca d'una tradició escolar senzilla dels grans noms i la seva significació més òbvia. Algunes vegades, tampoc no convé exagerar, voler fer les coses com molt bé és la manera de fer-les malament, sobretot en aquesta zona on tenim els dèficits més acusats: la zona d'una cultura bàsica, d'un marc de referència mínim per a tota la ciutadania. L'extensió a un major nombre de ciutadans d'una cultura literària catalana molt bàsica és una tasca prioritària sobre la intensificació en un nombre més reduït, si dissortadament ens trobem obligats a triar. El problema de l'establiment d'un cànon literari popular és un problema diferent del de la iniciació bàsica d'un futur especialista en literatura catalana o la constant experimentació didàctica afectada o no afectada. Amb perdó dels possibles professors de literatura catalana presents a la sala, els faria un prec de concentració en els nivells més elementals sobre alguns noms que sonin a tothom. L'equivalent del *Mio Cid*, *Lazarillo*, Cervantes, Galdós, Ortega, García Lorca, Cela, o *Chanson de Roland*, Corneille, Racine, Molière, Hugo, Balzac, Saint-Exupéry, dels que un munt de gent sap que són els seus, que són molt bons i ben poqueta cosa més. I dels que un grup més reduït de gent té un coneixement prou satisfactori per tal de poder tenir referències comunes. L'exemple preliminar ens podria posar sobre la bona via; si alguna cosa així com el catalanisme mereix continuar —cosa de la qual no estaria gens segur— s'ha de concentrar ara en tasques molt i molt bàsiques, dirigides a la majoria dels ciutadans, amb instruments i recursos que depenen directament de l'exercici corrent de l'Administració, i sobretot concentrant-se en el sobri acompliment dels objectius i no en la contemplació narcisista dels esforços. En aquest com en molts d'altres camps, la tasca immediata és, crec, d'una gran sobrietat.

Podríem establir una primera conclusió com una característica desitjable a totes les estratègies de futur que es puguin definir per als nostres països: *cal una major universalitat en l'extensió dels seus destinataris i una major sobrietat en el seu estil.*

D'altres estudis recents: Ricard TORRENTS, *Verdaguer: Estudis i aproximacions*, Vic, Eumo, 1995, i Narcís GAROLERA, *Sobre Verdaguer: Biografia, literatura, llengua*, Barcelona, Empúries, 1996.

L'any 1947 es van publicar les *Obres completes* de Santiago Rusiñol, reeditades el 1956 i el 1973.

D'altres estudis recents: de Margarida CASACUBERTA, *Santiago Rusiñol: vida, literatura i mite*, Barcelona, Curial i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997; *Santiago Rusiñol i el teatre per dins*, Barcelona, Institut del Teatre i Diputació de Barcelona, 1999, i *Els noms de Rusiñol*, Barcelona, Quaderns Crema, 1999. D'Isabel COLL, *Els Rusiñol: Inicis i consolidació d'una nissaga*, Barcelona, El Centaure Groc, 2000. I de Vinyet PANYELLA, *Epistolari del Cau Ferrat*, pròleg de Ramon Planes, Sitges, Grup d'Estudis Sitgetans, 1981, col·l. «Estudis Sitgetans», núm. 7; *Petita història de Santiago Rusiñol*, il·lustracions de Pilarín Bayés, Barcelona, Mediterrània, 1994, i *Paisatges i escenaris de Santiago Rusiñol* (París, Sitges, Granada), Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2000.

7. A la sortida del franquisme (1975-1979) —i dic «sortida» i no «caiguda» perquè la legalitat d'estat com a tal no va caure mai—,⁶ estava oberta, fruit d'un treball previ, una qüestió catalana que mesurava el grau de netedat democràtica de qualsevol solució de règim que l'Estat espanyol triés: si els catalans no quedaven mínimament satisfets com a catalans, la solució resultant no era democràtica. Ara (2002), ens agradi o no ens agradi, aquesta premissa ja no és vigent a la vida espanyola, i, en conseqüència, operar com si ho fos només ens portarà disgustos, també, i sobretot, a l'interior de les nostres societats als països de llengua catalana.

La qüestió és molt delicada de tractar. Pot semblar a alguns devots que vull estroncar una font amb l'aigua clara amb la qual podríem regar algun hort per tal de després recollir-ne uns fruits. Ho pot semblar, però no és així. Les coses són com són i no són com ens agradarien que fossin. Ens cal encarar-nos en la recerca del punt de vista adequat per contemplar la *duresa* de l'hora present, determinant la naturalesa de l'obstacle interior com un obstacle *interior*.

El tic del judici moral sobre la naturalesa de la democràcia espanyola senzillament s'ha d'abandonar com una posició de fons. El llibre recent del plorat Albert Malaret, *Catalunya té dret a la llibertat? L'estratègia nacional davant l'ofensiva neocentralista*, llibre, d'altra banda, molt documentat i àgil de lectura, s'escandalitza al preàmbul del fet que «encara més d'una quarta part dels espanyols aproven la seva obra» (p. 13). Es refereix a l'obra del franquisme. Immediatament abans ha parlat del relleix sociològic del franquisme. El *Diccionari de la llengua catalana* de l'IEC (DIEC) diu que *relleix* és la deixalla, allò que resta d'una cosa ja usada o passada. El que hauria de sorprendre'ns és que això sorprengui l'autor. I és una llàstima perquè el bon propòsit que mou l'autor se'n ressentirà...⁷

[...] creiem que un coneixement dels múltiples factors que intervenen en l'assoliment d'un ple autogovern poden ajudar molt a fer que els catalans sàpiguen aprofitar totes les circumstàncies que ens envolten.

6. Amb això del franquisme ens estem fent un embolic molt gros, que els més joves no entenen i quan l'entenen els fa molt de fàstic, potser massa fins i tot. El problema s'origina en el munt de, diguem-ne, conversions de tota mena que es van produint al tardofranquisme i el joc d'aliances entre conversos i resistent de primera, segona o tercera hora en el que es deia *oposició*. El que no s'entén és com podia durar tant una cosa en la qual ben bé no hi havia ningú. El que fa fàstic és l'arbitrarietat amb què es col·loca o es retira l'etiqueta de *franquista* als uns o als altres.

7. Albert MALARET, *Catalunya té dret a la llibertat? L'estratègia nacional davant l'ofensiva neocentralista*, Barcelona, Proa, 2001, col·l. «Debat», núm. 6, p. 15.

La intenció és molt noble, però perquè sigui viable ha de quedar molt clar que quan parlem dels catalans, pensem d'una manera molt clara en *tots* els catalans, en la universalitat de ciutadania pròpia dels estats moderns.

8. En una primera lectura, les posicions de l'autor de *Catalunya té dret a la llibertat?* semblarien prou enraonades, però si es va llegint millor un s'adona que darrere d'una retòrica abrindada i imprecisa es trasllueix la possibilitat d'una fractura estranya en el si de la comunitat de ciutadans o almenys la complicitat ambigua amb uns vigilants de tota la resta. Sembla que, com el crític de *La Veu de Catalunya* respecte a Santiago Rusiñol, algú o alguns han de vigilar constantment el patriotisme del seus conciutadans, oblidant que, gràcies a Déu, en un estat de dret només cal vigilar els ciutadans per veure si compleixen o no les lleis bàsiques de la convivència. Vegem-ne tres exemples. Al final del capítol que tracta les doctrines catalanes sobre l'emancipació nacional, l'autor escriu: «La sobirania reclamada és solament la necessària per aconseguir per a Catalunya el que tenen totes les altres nacions: una homogeneïtat cultural base de la seva cohesió —sense *quintacolumnistes*— i de la seva solidaritat interna».⁸ L'expressió *quintacolumnista* és molt i molt desgraciada. L'expressió *quinta columna*, com hom sap, té el seu origen en el moment inicial de la Guerra Civil espanyola, quan els generals sollevats avançaven sobre Madrid amb quatre columnes, el general Queipo de Llano va parlar d'una quinta columna referint-se als seus partidaris a l'interior de la capital. El que sovint trobem natural, però no ho és gens, és la imatge que *ells* sempre ens ataquen a *nosaltres* mitjançant quatre columnes. Certament, com diu magistralment Woody Allen, ser paranoic no evita que a un el persegueixin; el problema és, però, que el tracte amb paranoics és molt trist i poc agradable. El professor Turbayne, un bon especialista en la filosofia de Berkeley, diu en el seu llibre sobre el mite de la metàfora,⁹ que si reubiquem una cosa que sempre hem vist col·locada d'una manera podrem canviar el nostre comportament envers aquesta cosa. Un dels exemples que posa, ultra la posició de Berkeley com a filòsof empirista, és el del tomàquet, que si en comptes de tenir-lo com a verdura el posem en una fruitera és molt possible que ens el mengem d'una altra manera.

Establim una segona conclusió: és indispensable eliminar el llenguatge victimista o paranoic en la formulació de qualsevol proposta de futur.

8. Albert MALARET, *Catalunya té dret...*, p. 150.

9. Colin Murray TURBAYNE, *The myth of metaphor*, New Haven, The University of South Carolina Press, 1970 (edició revisada).

Tothom que ha après i ensenyat a algú a anar amb bicicleta sap que la millor manera d'evitar un obstacle és mirar allà per on es vol passar i no tenir la vista fixada en l'obstacle que cal evitar perquè és la manera segura d'ensopegar-hi.

9. El programa de la xarxa associativa. Al capítol penúltim, quan parla del projecte nacional, Albert Malaret escriu:¹⁰

Un mètode ben adient per a aprofundir el sentit de pertinença i lleialtat de tots els ciutadans a la comunitat catalana, i el seu deure de fomentar la llengua catalana i la cultura pròpies, consisteix a aconseguir que la gran majoria de catalans s'engresquin en la realització del projecte o projectes comuns globals o puntuals i els considerin com a propis, desvetlladors de sentiments i idees que estimulin la cohesió i la consciència de poble.

La dualitat oculta en aquest text entre engrescadors i engrescats planteja com veurem més endavant més d'un interrogant; però, deixant-ho de moment de banda, semblaria que el que aquí es diu sigui no solament correcte, sinó òptim. A un projecte nacional correspon una acció nacional, la manera de complir el projecte és portar els ciutadans a l'acció, a un munt d'accions, de les quals se senten protagonistes en l'exercici lliure de la seva ciutadania. Com a resultat d'aquesta manera de fer, el país posseeix com a patrimoni propi una xarxa associativa dinàmica, rica i variada. En efecte, Malaret segueix:

[...] aquest protagonisme es realitza en la xarxa de les múltiples associacions del país: culturals, artístiques, col·legis professionals, empresarials, sindicals, esportives, de veïns, folklòriques, benèfiques, gastronòmiques, excursionistes, etc. Vibren cors per una coincidència il·lusió, per la construcció d'un castell, per engalanar el carrer o intimar amb la natura, entre les moltes activitats que podríem citar, a més de les professionals, sindicals i empresarials. L'obra comuna mena a l'esperit comú, sobretot si es té la consciència col·lectiva d'operar en el marc d'una mateixa terra.

El que aquí passa no és gens fàcil de veure perquè ens trobem, fent servir un exemple anterior, com quan parlem del tomàquet situant-lo entre les verdures. Amb tot penso, ben sincerament, que som davant del nucli de la dificultat. Sovint el més difícil de notar són les absències, les omissions.

10. Albert MALARET, *Catalunya té dret...*, p. 174.

10. El programa de l'exercici en les funcions estatals. L'absència que ens cal notar en aquest programa de foment d'una xarxa associativa com a mètode cap a la plenitud nacional se'ns apareixerà si fem servir com a contrast un text de Joan Sales de l'any 1982. Quan un grup de persones vàrem començar un munt d'activitats, el que ara és fonamentalment la revista *Relleu* i la Fundació Relleu, vàrem realitzar una reedició en facsímil dels *Quaderns de l'Exili (1943-1947)* i vàrem demanar a Joan Sales unes paraules prèvies. Certament, tal com diu Albert Manent, *Quaderns de l'Exili* és la revista «més original i combativa de l'exili, més política que cultural». Però des del meu punt de vista, el que fou més exemplar del gest dels oficials catalans en aquelles hores tan difícils fou la decisió d'intervenir allí on es jugava el nostre destí i no limitar-se a anar «aprofitant circumstàncies»: «la voluntat d'organitzar una unitat que, sota la nostra bandera i reconeguda en tant que tal pels Aliats, combatés al seu costat en la guerra mundial que aleshores es trobava en el seu fort».¹¹ No vàrem quedar decebuts: Joan Sales en el seu text de 1982 indicava molt sobriament el lloc on es jugava ara el nostre destí: «Hem de voler que *els catalans s'exercitin, com a cosa habitual, en totes les funcions pròpies de l'Estat modern*; qui diu les militars diu també les diplomàtiques, les financeres, les navilieres —del mar i de l'aire—, les governatives o policíiques, les eclesiàstiques —no ens vam manifestar sota el franquisme demanant bisbes catalans?— *si és que de debò aspirem a ser això que cridem pels carrers, una "nació"*. Crec que és aquesta la lliçó més permanent dels *Quaderns*; nosaltres ja l'haviem apres de Prat de la Riba».¹² Els homes de la Renaixença literària i la normalització de la llengua acompliren un programa en la mesura que *es vencé sobre una desídia interna*; en la molt difícil mesura en què potser volem continuar la Renaixença amb algun programa coherent, ens hem d'adonar primerament que la morta-viva, ara, és *la dimensió política dels ciutadans catalans*, abandonada, també, per *una desídia interna*. En l'exercici de les llibertats democràtiques, renéixer políticament és exercitar-se en les funcions executives o de govern, legislatives i judicials pròpies de l'estat modern.

11. El tic tartarinenc. Al capítol final de *Catalunya té dret a la llibertat?*, «L'alternativa a la denegació de la sobirania politicocultural», s'escriu:¹³

11. *Quaderns de l'Exili (1943-1947)*, edició facsímil, Barcelona, 1982, col·l. «Documents. Estudis Nacionalistes». Aquestes «Paraules prèvies» són reproduïdes a *Els «Quaderns de l'Exili»*, Barcelona, Barceloneda d'Edicions, 1994, col·l. «Eixos», núm. 15.

12. Joan SALES, «Paraules prèvies», 1994, p. 27.

13. Albert MALARET, *Catalunya té dret...*, p. 188.

Una violència *prematura*, desconnectada del sentiment majoritari, constituiria una sagnia estèril i contraproductiu. Per això, també seria trista i deplorable una actitud neocentralista del Govern espanyol perquè fomentaria un procés de radicalització expressat en el crit de *Desperta ferro!*, que si fos ampli, causaria la mort de la democràcia espanyola.

Aquestes paraules ja no poden ser més desgraciades, deixem a part, i ja és molt deixar a part, aquest *prematura* adjectivant *violència* —és que una violència madura portaria cap enlloc?—; nogensmenys que el crit de guerra dels almogàvers es mobilitza per tal d'anunciar la mort de la democràcia espanyola. Després ens queixem que som percebuts com una amenaça! El que passa, i encara és una desgràcia més gran pel vessant ridícul que comporta, és que això ho escriu una bellíssima i pacífica persona a la qual simplement se li ha escalfat la boca, la ploma, la màquina d'escriure o l'ordinador. El llibre, però, té *ex-aequo* el IV Premi Fundació Ramon Trias Fargas 2000, que com hom sap és molt propera a Convergència Democràtica de Catalunya.

12. El marasme actual: un aiguabarreig d'oportunismes i escalfaments verbals. Com és que ens estem deixant atrapar en l'hàbit d'un cert llenguatge que, al meu entendre, és com a mínim un parany rondinaire i molt sovint, com acabem de veure, tartarinesc? *Quina relació podria tenir això amb la dualitat entre xarxa associativa engrescadora* (Albert Malaret, 2001) — *voluntat d'exercici en totes les funcions pròpies de l'estat modern* (Joan Sales, 1982)? El marasme de la situació actual és un aiguabarreig d'oportunismes i escalfaments verbals. N'hem de sortir molt ràpidament i no ho podem fer si no ens adonem que hi som per un doble motiu o factor pertorbador: un de realista, potser massa realista amb un fals realisme, i un d'idealista, potser massa idealista en el pitjor sentit del mot. I sobretot per les estranyes formes i espasmòdiques varietats de la seva combinació. Aquest és el problema residual del restabliment d'una política catalana, el nostre Can Prosa d'avui amb els seus «companys de causa».

13. Desempatar al parlament de Madrid no és una base per a cap programa. El motiu realista-realista que ha dominat la política mediàtica durant els darrers anys és que, fos quin fos el grau de satisfacció que la democràcia espanyola havia proporcionat, la situació d'espera s'allargà per un fet conjuntural de la política espanyola: la minoria catalana desempatava al parlament de Madrid i mitjançant el que s'anomenà *ajut a la governabilitat* es proporcionava un joc d'expectatives del fet que el marc adoptat d'una comunitat autònoma dintre de la Constitució i regulada per l'Estad-

tut d'autonomia aniria permeten algun increment indefinit del simulacre de sobirania acceptat. Defugint el tradicional «o tot o res» s'optava per l'*alguna cosa* amb una certa esperança d'un possible increment constant d'aquesta alguna cosa que ja es tenia. La jugada ha durat mentre s'ha desempatat. I ara a casa nostra, al Parlament de Catalunya, qui desempata són els que, diguem-ne, nosaltres havíem fet patir desempatant i, naturalment, fan patir desempatant. Algun jove, més o menys proper al que ara en diuen *masovers*, et diu com un gran estrateg: «Si aguantem podríem tornar a desempatar». Entre jugada i jugada passen quatre anys, mentre els generals, veterans i novells reposen confiats en la riquesa de «la xarxa de les múltiples associacions del país» i en la *seva* tropa. En aquest punt ens trobem i d'això, en diuen política *catalana*.

14. L'autogovern exercit s'ha de justificar per si mateix. L'autogovern català, per limitat que sigui, ha de passar comptes de la seva gestió de govern en els termes en què l'executa, sobretot perquè els seus responsables no tenen ni mandat democràtic formal per a res més, ni autoritat moral per a massa exhortacions creïbles. Arreu on es practica la vida democràtica, el seu ritme és de tal manera que a mesura que avança un període de govern determinat, l'eficàcia del seu llenguatge es redueix gairebé a l'exemplaritat de la seva gestió i al model del *tipus d'home que ha triat per realitzar-la*. Si aquest ritme no es respecta, segons qui digui segons quines coses no serà ni escoltat, ja no ho és. Diguem-ho tan baixet com vulguem però diguem-ho: la percepció d'un discurs catalanista depèn en els més joves de trenta anys del tipus d'home que l'ha fet circular i aquest és vist com un aprofitat que en viu, o un penjat que el somnia, i sovint les dues coses combinades en alguna proporció.

15. La falsa radicalitat com a factor pertorbador: el vici de les campanyetes. Ara, l'any 2002, els catalans, així sense més, no som ja jutges morals de la netedat democràtica del conjunt de la vida espanyola, o europea, com no sigui que, de cop, canviem el xip realista, potser massa realista, que prefereix sempre l'entesa amb els qui tenen l'aixeta de la hisenda pública, el contacte amb les grans empreses d'una manera habitual i el menyspreu dels ciutadans governats, i passem al llenguatge radical de l'ideal d'esperança catalana de plenitud nacional incontaminada. D'aquesta manera amb l'idealisme-idealisme, però, sempre els catalans reivindicatius ens entendrem millor en les forces polítiques espanyoles de l'oposició, quan siguin a l'oposició i només quan siguin a l'oposició; i en les minories —més o menys estrafolàries— que mantinguin oberta, més o menys utòpicament, la qüestió del regim de l'Estat es-

panyol, la qüestió del millor dels règims possibles o la qüestió profètica de la reforma radical de la naturalesa humana. Cada vegada que el mapa del món es bellugui afegirem una bandera més a aquelles que no les coneix ni sa mare a les samarretes que es venen a la Universitat Catalana d'Estiu (UCE) de Prada i a aplecs de gent estrafolària als ulls de la resta de ciutadans. És el que jo fa molt de temps vaig anomenar *independentisme de cubata i porret*. Certament «hi ha gent per a tot», com expliquen que contestà el torero Gallo quan li van presentar Ortega y Gasset com a catedràtic de metafísica. Però que la causa nacional sigui un subproducte intens per atrapar noiets a fer campanyetes —els toros d'Osborne, els «CAT» (amb estels europeus i sense estels europeus), les parròquies aragoneses de la diòcesi de Lleida quan ja tot està perdut i no abans, les seleccions catalanes, Harry Potter, etc.—, mentre els grans s'ocupen sobretot de repartir-se concessions tecnològiques i no tecnològiques, requalificar terrenys o fer *lobbies* empresarials, no sé si s'ha d'anomenar amb un *-isme* o un altre *-isme*, però el cert és una dimensió real de la vida catalana present que fa una angunia creixent.

16. L'oscil·lació espasmòdica no és un factor d'educació política. Consumir energies ara consolidant el règim de la democràcia espanyola i vivint-ne dia rere dia cercant l'oportunitat dels moments propicis, ara amenaçant-ne la viabilitat amb un molt hipotètic *Desperta ferro!* i jutjant el règim que s'està ajudant a consolidar des d'uns criteris absoluts i tallants confusament formulats sigui en versió profètica, sigui en versió descordada, és condemnar-se a tenir tot el país sota un règim de dutxa escocesa, com un trastorn bipolar, que desorienta *tothom*. I quan dic «tothom» vull dir «tothom»: certament el potencial adversari, però també el desitjable continuador. El possible continuador de l'obra que se suposa que s'està realitzant mai no sap si el conviden a continuar un règim diürn de realitat-necessitat (el de la imatge de l'aixeta) o un regim nocturn de fantasia-indisciplina (l'evocació desestabilitzadora del *Desperta ferro!*) o a una estranya i oportunista alternança de la qual no comprèn els ritmes, o si els comprèn els judica moralment molt baixos. La manca de la claredat d'actuació, que recomanava C. Cardó,¹⁴ no és únicament un problema que regeix la manera en què els altres pobles espanyols ens veuen, és la pèrdua sense remei de tot sentit exemplar de l'actuació política en la formació dels ciutadans. Aquest joc ho ha estat tot menys nítid o exemplar en l'àmbit intern, *tenim una nova generació que ha crescut en aquest ambient* i, deixant de banda que com a tal ha estat molt poc atesa, el que ha viscut

14. El text de la *Meditació catalana* (1953), el podeu trobar ara còmodament a *Repensar la «meditació catalana»*, Barcelona, Barcelonessa d'Edicions, 1995, col·l. «Eixos», núm. 21.

realment l'ha deixat sense un sentit noble de percepció de la realitat, i amb molt pocs exemples de servei coherent a un ideal clarament formulat.

17. El miratge de la pressió popular intensa. Quan Xirinacs parla a les seves memòries de la traïció dels líders, és molt llaminer pensar que si el senyor Benet i el senyor Portabella—de qui Xirinacs parla abundantament—haguessin estat d'una altra manera i no els hauria fet tanta gràcia ser tan ben tractats pels polítics madrilenys, un idealitzat poble català hauria arribat a cotes més altes d'autogovern. Hi ha certament alguna cosa com la *síndrome del Palace* així que els nostres polítics arriben a Madrid, però la idea d'una possible pressió popular intensa, que ultrapassi la murmuració, sobre els afectats per aquest mal és un miratge, tant com el *Desperta Ferro!* de Malaret; del contrari els líders traïdors que suposa Xirinacs haurien estat d'una manera o altra escarnits pel seu poble.

Sigui com sigui, molt menys del que hem aparentat massa sovint, érem prou forts durant els anys 1975-1977 i aquesta força ens va donar l'*alguna cosa* que ara tenim, però no més del que ara tenim. La pregunta correcta és: aquesta força d'on derivava? D'ideals sembrats per uns homes en la formació d'uns altres homes i en el combat diari de molts. La situació s'ha podrit en algun punt i aquest punt no s'ha reproduït. Les perspectives són ara molt més difícils i molt més fàcils que en altres moments complicats de la nostra història. Són més difícils perquè no tenim una tradició per poder seguir i els tics més arrelats ens fan nosa, són més fàcils perquè tenim molts més instruments que en qualsevol altre moment de la nostra història.

18. La pèrdua de l'heroisme. Una dificultat important del moment present és que per primera vegada en la nostra història hem de fer un relleu generacional en circumstàncies prou normalitzades, malgrat tot; de tal manera que la, diguem-ne, prima d'heroisme i noblesa de la nostra causa amb la qual sempre comptàvem per atreure els més joves ja no ens funciona. Si repassem les figures de Prat de la Riba, Macià, Companys, Pau Casals o Tarradellas, ens adonarem que les seves morts prematures o tràgiques, o la llunyania del seu exili, els feren molt aptes per ser idealitzats i per envoltar tota reivindicació catalana d'aquella bellesa que tenen els lluitadors vençuts. Siguem francs, la figura del Molt Honorable Jordi Pujol i Soley, l'actual president de la Generalitat de Catalunya, que ens està avorrint a tots amb el seu llarguíssim mandat (1980-2002), ha fet una cosa inaudita per a un polític català i que, de moment, li serà molt difícilment perdonada: ha envellit al poder, i és molt clar que ha perdut la puresa dels vençuts. El fet és beneficiós, però ens planteja el que en

dèiem «un problema residual»: encarar-nos amb el desgast inevitable i evident en l'exercici del poder dels *nostres*, el que sempre havia estat un problema *dels altres*. Les maniobres entorn de la seva successió les vivim tan arran de terra que no ens aixequen l'ànim cap a les essències pàtries formoses perquè són incontaminades; però si hi pensem bé, per què ho haurien de fer? Com els ajuntaments, o les diputacions provincials, les comunitats autònomes tenen els seus reglaments per a aquests casos. M'explicaré amb un contrast: als meus setze anys el Govern de Catalunya evocava el terme d'una lluita heroica; en canvi, per a una de les meves filles ben en concret el Govern de Catalunya fou el responsable de l'aluminosi de l'edifici del seu institut, del retard en les obres de reparació i del fet de passar-se un any de la seva escolaritat en uns barracots desavinents i molt mal condicionats. Llavors no li vinguis pas amb la cançó de:

Vibren cors per una coincident il·lusió, per la construcció d'un castell, per engalanar el carrer o intimar amb la natura...

Entre la via de l'engrescament en la xarxa associativa i la seriositat de l'exercici de les funcions pròpies de l'Estat modern ens caldrà triar una prioritat i ja ho hauríem d'haver fet amb energia i claredat. Allò primer és primer i les saludables expansions vénen després.

19. El tic de les dobles comptabilitats: el «dia de demà» ja ha passat. L'any 1962, un jove estudiant de dinou anys parla amb el degà de la Facultat de Filosofia i Lletres de la Universitat de Barcelona. Li notifica que ha estat multat per part de l'autoritat governativa amb 1.000 pessetes per alteració de l'ordre públic i que la Facultat hauria de protestar. Resposta del senyor degà: «No s'hi amoïni: tot això són mèrits per al *dia de demà*.» Gest sorprenent i significatiu, l'agafa afectuosament pel braç i li diu: «*El dia de demà* recordi's de mi». El tardofranquisme, des de 1959, era una situació molt especial, estàvem manats en la vida quotidiana per persones que anaven portant una doble comptabilitat dels mèrits per al dia d'avui i els mèrits per al dia de demà. Si en voleu veure un molt bon exemple us recomano que llegiu les memòries de Fabià Estapé.

L'any 1982 es reuneix el tribunal que ha de donar el premis extraordinaris de doctorat a la Facultat de Filosofia: hi ha una molt excel·lent tesi sobre la filosofia de Leibniz, s'argumenta en contra seva: «Aquest any *ens convé*, però, de premiar una tesi de *tema català*.» I així es va fer. La situació al principi de la dècada dels vuitanta era, a la Universitat de Barcelona, una mica especial —les situacions concretes sempre són una

mica especial—: els inversors per al dia de demà havien fet molta provisió de valors en una determinada línia i, de cop, varen fer curt en un altra línia, de manera que els *convenia*... no premiar la millor tesi, sinó premiar una tesi de tema català.

Any 2002, 10 de gener: *La Vanguardia*, pàgina 22, secció de cultura:

La lectura en catalán toca techo. Preocupación entre los editores, que piden *más ayudas y campañas de promoción*.

Malgrat ser el director de Barcelonesa d'Edicions, una petita editorial que es dedica a publicar llibres d'assaig i de filosofia en català—jo en dic que és com els ordes religiosos medievals, una editorial mendicant—, no tinc cap idea de la situació global de l'edició en català. Aventuro, però, en la línia del flaix anterior que potser som en el que, en borsa, es diu una situació de sobrecompria. Hi deu haver uns límits, com en tota cosa humana, i també unes possibilitats constants de millora i de creixement: el problema, però, és que malgrat que som tan liberals en tantes coses, som proteccionistes en aquest apartat, el que demanen els editors són més ajudes institucionals i més campanyes de promoció també institucionals.

Al juliol de l'any 2001, a Mataró, els independentistes varen tirar un pastís a la cara del tinent d'alcalde socialista el dia de festa de Les Santes. La raó real era que ja no els subvencionava unes barraquetes privilegiades com a alternativa a la festa oficial de Les Santes, on feien molts diners venent productes als penjats nocturns, subtribu nostrada. Les Santes alternatives eren realment molt impopulars, diguem-ne, entre el veïnat de costum més tranquil i també entre els joves voluntaris col·laboradors amb l'Ajuntament de la seva ciutat de molts aspectes de *la festa de tots*. *En farem un heroi, d'aquest xicot?* També li direm que pensi en nosaltres el dia de demà?

La força conjunta d'aquestes quatre imatges més que cap comentari que hi faci referència ens instrueix sobre un fet bàsic en la psicologia dels pobles llatins: enfront del poder, les adhesions són molt superficials i varien molt fàcilment.

20. Un debat que no s'ha ni d'obrir: el debat entre «purs» i «realistes». Penso que en el terreny col·lectiu estem xerrant massa de nosaltres mateixos amb molt poca gràcia. I si em permeteu una explicació això passa perquè la via sòbria que Joan Sales indicava l'any 1982 no ha estat seguida, i quan un no fa el que ha de fer es desfà amb mil excuses i amb moltes paraules buides. Res no fóra més funest, però, que obrir sobre aquesta xerrameca un contrast entre «purs» i «realistes», sense tenir ni idea de la mediació que el resolt. Els «purs» són ànimes altives i exigents, crispats, plens de pa-

raules generoses i eloqüències moralitzants; habiten la inflació de la ideologia. Els «realistes» són tàctics, hàbils en la propaganda, s'acomoden amb indulgència al que els demana el públic, no tensen ni incomoden ningú; habiten la inflació del diner.¹⁵ La història agitada del segle XX ens ha donat molts exemples de la crispació polar entre els uns i els altres, però també testimonis de la superació de l'antinòmia, entre els quals hi ha el sentit carnal de Péguy perllongat en la noció de compromís d'E. Mounier. El que nosaltres ara ens interessa és retenir un advertiment negatiu i indicar la via positiva que pot enriquir la dialèctica constant entre ruptures i continuïtats. El que ens convé ara d'evitar és aquella concepció que creu que una agitació intensa entorn d'ideals és únicament pròpia d'un desfogament per a cadells, que fan així unes maniobres per al seu futur protagonisme social en terrenys més seriosos sense ideals de cap mena. Penso que aquesta concepció, molt pròpia de les societats occidentals, és una profanació de societats molt decadents i molt escèptiques. La via positiva és la de la no-conformitat, expressada en vocacions personals, és la seriositat com a «voluntat de compromís total».¹⁶ Aquesta consideració és molt important per tal d'obrir, o reforçar, el temps de la distància més llarga, la de l'encadenament generacional. Únicament enfocarem bé els problemes residuals que l'actual situació comporta si pensem que la seva solució plena correspon als que vindran. Podem establir una tercera conclusió: cal donar a la formació de la generació que puja, la que ara té menys de trenta anys, un lloc molt important en tota estratègia de futur que podrem dissenyar. Els seus mestres—en el sentit fort i noble de l'expressió—no poden ni ser els que serveixen massa a la superficialitat del moment, ni estar massa aïllats entre si.

21. L'única via: la Renaixença política. Mentre les meves reflexions preparaven la resolució del nostre enigma primitiu, hem anat establint fins a tres conclusions, que podem recordar:

- En la difusió de les característiques i els interessos nacionals catalans, cal una major universalitat en l'extensió dels seus destinataris i una major sobrietat en el seu estil, saltant els reductes dels devots per tradició o imitació.

- És indispensable eliminar el llenguatge victimista o paranoic en la formulació de qualsevol proposta de futur mitjançant una major confiança en la nostra vitalitat i viabilitat.

15. Jordi SALES, «Persona i comunitat, Mounier i l'enllaç personalista», *Revista del Col·legi de Doctors i Llicenciats en Filosofia i Lletres i en Ciències de Catalunya*, núm. 117 (2002), p. 11.

16. Jordi SALES, «Persona i comunitat...», p. 12.

— Cal donar al mestratge de la generació que puja, la que ara té menys de trenta anys, un lloc molt important en tota estratègia de futur que podrem dissenyar.

Ens demanàvem en començar, a propòsit de la vocació d'historiador de mossèn Sanabre, què és el que ara respecte a la situació de 1925 fa d'història i què fa de literatura i de poesia. Aventuraré una resposta clara: fa de poesia amb els seus Jocs Florals de Can Prosa la cultura com a manifestació engrescada de la societat civil i la tertúlia politicomediàtica com a succedani del debat polític d'una societat lliure. Què fa, d'història?, «les funcions pròpies de l'Estat modern» i la dimensió política de tots els ciutadans. Cal repetir, doncs, en aquesta transposició el judici de Rovira Virgili de l'any 1925, podem parlar de *la gran pietat de la nostra dimensió política: la nostra funció pública necessita treballadors. En necessita molts. D'on podem treure'ls? Ho diré tot seguit: de la cultura, del voluntariat i del món empresarial*. La proposta un cop formulada no ens agrada. Repassem-ne la lògica: si reclamem més autogovern hem d'estar disposats a formar els quadres que se'n responsabilitzaran amb dignitat. Formulem la nostra resistència a aquesta lògica: els nostres criteris d'excel·lència social no preveuen aquestes funcions com a desitjables. Aquí rau *un nucli d'inautenticitat de totes les nostres possibles exigències polítiques*. La temptació és voler fer invents i dir coses com que la nostra societat civil és molt forta, nosaltres no necessitem tant d'estat. Com que no tenim res comparable a l'Escola Nacional d'Administració (ENA) francesa, una acadèmia militar o una escola diplomàtica però tenim bones escoles de negocis, ens fem la il·lusió que els cursos de la cultura empresarial i econòmica són la millor preparació per proporcionar els quadres de l'alta administració o que qualsevol formació és suficient per a les responsabilitats que anem assumint. La naturalesa de les coses és molt tossuda, però, i tot el que és improvisat podrà ser molt meritori i entranyable, però és improvisat i es nota molt.

Què podem fer? Regenerar el sentit de la realitat, regenerar el sentit de l'ideal, bolcar-nos en la formació adequada de gent més jove de trenta anys amb instruments sobris, universals, prioritzar la via Joan Sales de 1982, la contribució catalana a la defensa, a la seguretat, a la diplomàcia, a la judicatura, a l'administració, al magisteri, a la construcció europea, revisar tot el sistema associatiu promogut i les seves disfuncions evidents, revisar els nostres criteris d'excel·lència social. Ens hem passat la vida promovent institucions de suplència i no tanquem mai res, se'ns van sobreposant associacions i associacions que en la seva aglomeració no són remei per a res, sinó símptomes de la malaltia. Promoure vocacions dels ciutadans catalans a la funció pública, restablir en la jerarquia de la nostra opinió diària la dignitat del funcionari públic, fomentar una major valoració del servei que la funció pública presta en una societat avançada és *l'única base de tota estratègia a llarg termini*.

Ara, però, la meva situació com a ponent se'm fa molt difícil perquè resulta que he estat convidat a parlar-vos en una Fundació Congrés de Cultura Catalana i, com a resultat dels principis que he exposat, hauríeu gairebé de tancar, és evident que quan passa una cosa d'aquest estil el bon sentit i el bon humor aconsellen d'acabar.

Catalanisme per fer què? Fer renéixer la vida política centrada en la dignitat de la funció pública entre ciutadans lliures és més just que un estrany joc indefinit entre engrescadors i engrescats de contorns molt imprecisos. L'estratègia que he dibuixat farà de les societats dels nostres països societats més justes, més dignes de la seva llibertat. «La paraula *Renaixença* expressava uns sentiments que tenien alguna cosa de gran i de misteriós, de miraculós i de mític, de vital i infinitament esperançat». Això deien els homes de *Quaderns de l'Exili* l'any 1945.

